

K R I T I K A

Hattyúk és ludak

Az ősi gondolkodás ellentétpárokba osztályozza az egész világot, mondotta ki egynéhány évtizeddel ezelőtt Claude Lévi-Strauss francia antropológus, nagy hatást gyakorolva a korabeli Európa szellemi életére, olyan kutatási irányzatok magvait vetve el, mint a strukturalizmus vagy a szemiotika kultúrantropológiai iskolái. Amit a francia etnográfus tételesen kimondott, azt gyakorlatilag persze réges-rég tették, gyakorolták az előző korszakok „értelmiségei” a törzsi varázslóktól a papokig, az írnokoktól a költőkig. Ami az archaikus világban mítoszokban öltött testet, később versek, költői terek irányjelző cövekévé, meghatározó tájékozódási pontjává vált.

Mindezt azért kell előrebocsátanunk, mert Csoóri Sándor legújabb verseskötetének világát, e világ változásait a legegyszerűbb e költői tér meghatározó kulcsszimbólum-párja segítségével megfejteni, nem kell sokat bíbelődnünk e tér részletes feltérképezésével, domborzati formáinak feltárásával.

A verseskönyv alapszimbóluma a hattyú. A költő többszörösen visszatér rá a kötetben idézett jelképként, avagy teljes verscímként, s a kötetcímként is része. Az *Élet-rajzi töredékben* Csoóri Sándor hattyúja vészmadár, fenyegető jelképpé emelt emlékkép: „Néha egy hattyú sántikált felénk / a városligeti tó fái alól, / és bal szeméből vér csurdogált / a koszos kőre.” A fehér madár tisztasága itt a koszos kővel helyezkedik szembe, másfelől a madár kiszolgáltatott és védtelen ártatlansága a sötétben maradó sunyi hatalommal, mely véresre sebzi a madarat. A seb helye jelzi a támadó szándékot is: a hattyú ne lásson tisztán: *véres-veres balszeme* legyen irányadó a világlátásban. Ellenkező esetben a sebe legközelebb nem csupán sántaság és félvakság lesz, hanem a teljes pusztulás.

Egy másik versben (*Repülés tízezer méter fölött*) a helyzetvers fokozatosan mélyül egyszerre szülőföld-verssé és szerelmesverssé, hisz a felhőbe burkolt jeges Grönland helyett egy Esztergom környéki táj látványa rajzolódik ki, az őszi napsütés teljes színpompájával, hogy a versszó sorokban így tűnjön fel a hattyú-jelkép: „Tudod hol járunk? Nem? Én sem. / Lehet, hogy egy délre sodródó hattyú szívében?”

A délre sodródó hattyú itt természetesen a költői lélekkel azonosul, mely délre vándorol. Mozgása pont ellentéte az északra törő fémmadárnak, a repülőgépnak. A hattyú emberközpontú világot óhajt magának, a gépmadár jeges és kibogozhatatlan tájak felé repít. A hattyú a „kigúnyolhatatlan költő”, a gépmadáron lakozó társadalmi egyén, akinek szüntelenül védekeznie kell, s mégsem hiszik el neki, hogy „nem én vittem / magam világgá a világ fölött”.

Az előző versben megfogalmazott hattyúkép még tovább mélyül a *Zörög az újságban*, amely a kötet címét adó szintagmát is tartalmazza. „Zörög az újság, mocskolnak megint. / Fizetett nagy köpködők céloznak meg / bátran maguknak. [...] Ma még csak sima cselszövő vagyok / nekik, jégtűkkel alvó vezér, háborúk / megtervezője, hattyúkkal ágyútűzben, / de holnap már, mint csapongó tolvaj, / lopni is fogok: pénzt, harangot, kegytárgyat. [...]” Az ágyútűzben hattyúseregekkel támadó vezér természetesen csakis egy cselszövő lehet, aki ártatlan hattyúseregekkel tervez háborúkat, eleve

pusztulásra ítéleteket vesz rá az őrült csatára, miközben maga „jégtűkkel alszik”, holmi lelkiismeretfurdalást érez, de azért vezényli eszelősen „hattyúhadosztályait” az ágyútűzbe, hiszen önnön vezéri gőgje nagyobb, mint lelkiismerete, önnön dicsősége érdekében hajlandó cselled belerángatni minden ártatlan hattyút a pusztulásba, csakhogy ő nőjön nagyobbá mások szemében. A „cseleszövő”, a „jégtűkkel alvó vezér”, a „hattyúkkal ágyútűzben” manipuláló „hattyútábornok”-költő sajtóban degradált portréjának újabb állomása a „tolvaj”, e kép azonban immár nem a hattyú volthoz, hanem az azzal ellentétes képzethez társul, a negatív hattyúsághoz.

Csoóri Sándor hattyúszimbólumai a hattyú pozitív értékelésének a degradálódási folyamatát is pontosan jelzik. A *Hattyúk* című vers teljes egészében ezt a folyamatot mutatja be: „Ki tudja, hol éjszakáznak most / a hattyúk? Egész nap kint áztak / a hideg esőben a hideg tavon. / Kínos volt látni fennkölt nyakukat. / Talán ha énekeltek volna elnyújtva, hosszan, / mint a régi versekben, hinni tudnánk / újra magunkban. Hinni, hogy nincs / örök némaság a földön: szájtalan kő, / szájtalan fény, s a vergődő, nagy / nádasokban is még újra istenek szülehetnek. / Ki tudja, hol éjszakáznak most / a hattyúk? S hol pörög le büszke / nyakukról a víz a vízre?”

Látható e hattyúkép szembenállása a kezdőképpel. E hattyúkat senki sem bántja már. Nem verik ki fél szemüket, hogy mindent vérfüggönyön keresztül lássanak. Nem verik le sántára a lábukat. Egyszerűen magukra hagyják őket, hadd ázzanak a „hideg esőben a hideg tavon”. És ezek a hattyúk immár nem is tiltakoznak látványosan a pusztulás ellen megrendítő hattyúénekekkel. Mindent eltölt a nagy reménytelenség, a némaság és beletörődés reménytelensége. Ezekben a nádasokban már nem valószínű, hogy születnek még népmegváltó próféták.

Hogy mi lehet még a hattyúk szerepe ebben a világban? Nyilván a törülközőé (*Párbeszéd tükörben*). A hattyú fehérsége révén alkalmas arra, hogy piszkos kezünket beletöröljük. A másik funkció a szállítóeszköz: „Wagner / meglovagolható hattyúja” (*A halott utószava*). Célorientált világunkban erre alkalmas egy hattyú.

A tisztaság fennköltlen meghirdetett erkölce? Minek? A tóhoz tartozás veszélyes hitének megvallása? Minek? A világ karattyoló semmitmondásával szemben a némaság gőgje, s csak a lényeges dolgokról való szólás? Minek?

Akinek fehér kell – ott a lúd. Lúdpihével prima a pihepaplan: Jót tesz az erkölcs álmának. A tóhoz tartozás helyett jobb egy ólhoz tartozás. Világos a képlet: a gazdi nyújtja a kényelmet – ezért majd húsom a gazdit illeti. Arisztokratikus némaság? Ki nek tiltakozni? A világ jobban szereti a mindennapos gágogás megnyugtató hangjait. Kedélyes csevegés – a konyhakésig.

Így kerül a hattyú ellentétének helyére a lúd. „De fölborzolt tollal csak egy táncoló nyakú gúnár lépked felém. / Jöve, jődögélve magas ólból. / Viaszos csőréből lila villámok ugrálnak elő. / Megállok s megbámulom: / ez a lúd lehetne kiherélt hattyú is!” (*Januári jelentés*)

A csatába vezényelt hattyúk áldozatától, önkéntes áldozatától, manipulált áldozatától egyenesen út vezet tehát az ágyútűzben pusztuló véres ludakhoz (*Lehettem volna én is*), az értelmetlenül pusztuló ludakhoz, kiket nem ment meg a pusztulástól erkölcstelen kapaszkodásuk a lét kisded örömeihez, nem menekít meg a sok kompromisszum sem. Az ember háza és óla épp olyan kiszolgáltatott az ágyúgolyóknak, mint a fedezékmentes tó.

Ez az erkölcsi értéktengely fedezhető fel Csoóri Sándor új kötete mélyén.

Lehetetlen, hogy a magyar olvasó ne asszociáljon rögtön Petőfi *Csalogányok és pacsirtákjára*.

Nem fogjuk elvégezni az összehasonlítást a szimbólumok s azok megítélései között. Mindenki megteheti a maga okulására.

A vizsgálatot elvégzőknek azonban illik odafigyelniük az optimizmus és pesszimizmus gyökereinek keresésénél, hogy amikor Petőfi a versét írta, még előtte volt 1848. Amikor Csoóri Sándor e kötetet írta, már mögötte volt 1989.

Amikor Petőfi a maga versét írta, még nem tudta, milyen szaladni egy kukoricásban, nyomában egy lovas dzsidással.

Amikor Csoóri Sándor a maga kötetét megírta, már tudta, hogy mily halálos veszélyeket rejthet egy vörös bársonyszék is.

Elégni és társak által felfaladni: erkölcsi Dózsa-trón lehet.

(Csoóri Sándor: *Hattyúkkal, ágyútűzben*. Kortárs Kiadó, 1994.)

Mandics György